

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

YƏYİNTİ SƏNAYESİNDƏ TƏŞKİLATİ-İQTİSADİ İDARƏETMƏ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: **5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı**

Elm sahəsi: **İqtisad elmləri**

İddiaçı: **Mehriban Rövşən qızı Hüseynova**

fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Texnologiya Universitetinin “Sənayenin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
İsa Hüseyn oğlu Ahiyev

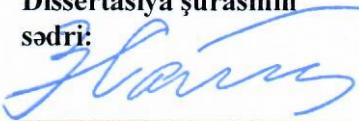
Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Gəncəli Əziz oğlu Gənciyev

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Raibə Məmmədbağır qızı Cəfərova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Afəddin Vahid oğlu Həmidov

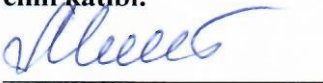
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 birgə dissertasiya şurası

**Dissertasiya şurasının
sədri:**

AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d., professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərvin Elman qızı Muxtarova

Elmi seminarın sədri:

əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi,
iqtisad elmləri doktoru, professor
İslam Hacı oğlu İbrahimov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Respublikamızda uzun müddətdir bazar iqtisadi sisteminin tələblərinə uyğun olaraq istehsal, xidmət və s. fəaliyyətlər həyata keçirilməsinə baxmayaraq, bəzi sahələr hələ də ölkə iqtisadiyyatında öz layiqli yerlərini tuta bilməmişlər. Bunun bir çox obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin və əhalinin etibarlı ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi iqtisadiyyatın ərzaq və qida məhsulları istehsal edən sahələrinə dövlət dəstəyinin və tənzimlənməsinin həyata keçirilməsini şərtləndirir. Qeyd edək ki, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm sahələrdən biri də yeyinti sənaye sahəsidir.

Azərbaycan ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün yeyinti sənayesinin inkişafı və ölkə əhalisinin bu sahənin məhsullarına olan tələbatının daxili imkanlar hesabına ödənilməsi, ixrac potensialının artırılması sahəsində xeyli işlər görülməsinə baxmayaraq qarşıya qoyulan hədəflərə tam nail olmaq mümkün olmamışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi"ndə qeyd edilmişdir ki, *Azərbaycanda süd emalı müəssisələrinin sayının azlığı ilə yanaşı, sənaye tələbatı üçün təbii süd xammalı istehsalının həcmi də lazımı səviyyədə olmadığına görə, ölkəyə böyük miqdarda süd məhsulları idxal edilir. Mövcud emal müəssisələrinin əhatə dairəsini genişləndirməklə və fəaliyyətini gücləndirməklə, habelə təbii süd xammalı üzrə istehsal potensialını artırmaqla, keyfiyyətli və bazarın tələblərinə uyğun süd məhsullarının istehsalını yüksəltmək imkanları mövcuddur.* Statistik məlumatlara görə 2016-cı ildə bütün növ ət və ət məhsulları ilə özünütəmin etmə səviyyəsi 87,9%, süd və süd məhsulları ilə özünütəmin etmə səviyyəsi 87,7%, balıq və balıq məhsulları ilə 82,3% təşkil edirdisə 2020-ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq ət və ət məhsulları üzrə 84,5% (azalma 3,4% bəndi), süd və süd məhsulları üzrə 83,5% (azalma 4,2% bəndi), balıq və balıq məhsulları üzrə isə 81,7% (azalma 0,6% bəndi) təşkil etmişdir. Göründüyü kimi Strateji Yol Xəritəsində qarşıya qoyulan hədəflərə yaxınlaşma baş verməmişdir.

Yeyinti sənayesi sahəsində biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfatların innovasiyalı inkişafı,

əhalinin yeyinti sənayesinin məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi bu gün tək ölkəmizdə deyil, bəşəriyyət üçün həyati əhəmiyyətli problemdir. Məhz bu baxımdan ölkəmizdə sənayenin aparıcı sahələrindən olan yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi və əhalinin sağlam keyfiyyətli qida məhsulları ilə təmin edilməsi prioritet istiqamətlərdən hesab edilir.

Azərbaycan Respublikası əhalisinin mühüm yeyinti sənaye məhsulları ilə təminatının daha da yaxşılaşdırılması digər maddi və qeyri - maddi istehsal və xidmət sahələrinin birgə inkişafı sayəsində əldə oluna bilər. Ərzaq təhlükəsizliyinin uğurlu təminatı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qarantıdır. Ümumiyyətlə, bu problemin həlli əhalinin həyat tərzini, onun hansı iqtisadi səviyyəyə uyğun yaşamasını, həyat tərzlərinin hansı keyfiyyət ölçülərində mövcudluğunu göstərir. Müasir dövrdə investisiya vəsaitlərinin kəskin surətdə çatışmadığı bir şəraitdə Azərbaycanda yeyinti sənaye əmtələri bazarının əsas hissəsinin məhz yerli məhsulların payına düşməsinə nail olmaq əsas hədəf olaraq müəyyən edilmişdir.

Müşahidələrimiz onu göstərir ki, müasir şəraitdə yeyinti sənaye sahələrinə ümumilikdə yönəldilmiş investisiyaların həcmi digər sahələrə nisbətən az olsa da, son illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması bu sahənin inkişafına zəmin yaratmışdır. Ölkə əhalisinin qida məhsullarına artan tələbatının ödənilməsinə təmin etmək üçün yeyinti sənaye məhsulları istehsalının artırılması, səmərəliliyinin yüksəldilməsi və bu sahədə sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi vacibdir.

Respublikamızda aparılan iqtisadi islahatlar dərinləşdikcə, sənayenin bəzi sahələri öz üzərinə düşən tarixi iqtisadi vəzifələrin həllində xeyli çətinliklərə məruz qalır, öz əsas funksiyalarını yerinə yetirə bilmirlər. Respublikamızda belə sahələrdən biri olan yeyinti sənaye məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin təşkili və idarə edilməsi məsələləri, bu sahədə dünyada tətbiq edilən mütərəqqi texnologiyaların və ölkəmizdə aparılan sənayeləşmə siyasətinin bu sahənin inkişafına təsiri, mövcud yeyinti sənaye müəssisələrinin iqtisadi göstəricilərinin təhlili və ona təsir edən amillərin tədqiqi vacib məsələlərdəndir. Məhz bu baxımdan "Yeyinti sənayesində təşkilati-iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi" mövzusunda yerinə yetirilmiş dissertasiya işi öz aktuallığı

ilə seçilir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi qeyd edək ki, bu problemlə bağlı Azərbaycanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin tədqiqat işlərində geniş yer verilmiş və yeyinti sənayesinin inkişafını ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi və aqrar sahənin inkişafı baxımından zəruri olduğuna diqqət çəkilmişdir. Azərbaycan iqtisadçı alimlərindən Z.Ə.Səmədzadə, İ.H.İbrahimov, E.M.Hacızadə, E.A.Quliyev, B.X.Ataşov, İ.H.Aliyev, H.A.Xəlilov, R.Ə.Balayev, A.B.Abbasov, M.C.Hüseynov, A.F.Abbasov, M.A.İbrahimov və başqaları ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və qida sənayesinin inkişafının təmin edilməsi üçün öz elmi əsərlərində müxtəlif istiqamətlərdə elmi əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr vermişlər.

Yeyinti sənayesinin inkişafının ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli olduğunu xarici iqtisadçı alimlərdən V.D.Gonçarov, V.P.Qruzinov, V.V.Deniskin, V.A.Dobrynin, V.İ.Komarova, E.İ.Lebedeva, A.A.Nikonova, S.N.Seregin, E.İ.Serova, P.M.Silina, A.M.Suxo-rukova, V.İ.Tujilkina, İ.G.Xramova və başqa müəlliflər də öz araşdırmalarında geniş yer verməklə yeyinti sənayesinin inkişaf problemlərini əks etdirmişdir.

Yeyinti sənayesinin iqtisadi məsələlərinin tədqiqi istiqamətində Binner X., Drucker P.F., McKean D., Mann D., Swame R., Stevenson W.J., Thompson A.A., Webster F. və digər xarici ölkə alimləri tərəfindən aparılan tədqiqatlar təqdirə layiqdir.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyində və əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatında mühüm rol oynayan yeyinti sənayesinin inkişafının ölkə əhalisinin məşğulluğunda da mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, yeyinti sənaye müəssisələrində hələ də biznes qaydalarının tətbiqinə, çevik biznes strukturlarının kompleks şəkildə yaradılmasına və əhalinin artan tələbatının tam olaraq ödənilməsinə nail olunmamışdır. Bu baxımdan respublikamızda yeyinti sənayenin əvvəlki illərdə olan istehsal ritminin bərpa edilməsi bu sahə məhsulları ilə daxili bazarı ödəməklə yanaşı, xarici bazarlara ixrac edilməsinin təmin edilməsi vacib məsələlərdəndir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət formasından asılı olmayaraq yeyinti sənayesində fəaliyyət göstərən dövlət və özəl sahibkarlıq müəssisələri və onları xammalla təmin edən aqrar təsərrüfatlar tədqiqatın obyektı olaraq müəyyən

edilmişdir.

Tədqiqatın predmeti yeyinti sənayesi sahəsində fəaliyyət göstərən müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfatların təşkili və iqtisadi idarəetmə məsələləri, yeni istehsal münasibətlərinin tələblərinə uyğun idarəetmə sisteminin təşəkkülü, formalaşması, sahənin inkişafının nəzəri - metodoloji və praktiki problemlərinin tədqiqidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi müasir şəraitdə Azərbaycanda yeyinti sənaye sahələrinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, onun inkişaf istiqamətlərinin, potensial imkanlarının müəyyənəndirilməsi, ölkəmizdə həyata keçirilən sosial - iqtisadi inkişaf Proqramlarının sahənin inkişafına təsirinin təhlil edilməsi əsasında yeyinti sənayesində biznes yönümlü təsərrüfatların yaradılması və istehsalın artırılmasına dair təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardır:

- müasir dövrdə yeyinti sənayesinin inkişafına təsir edən amillər və bu sahənin iqtisadi göstəricilərinin təhlil olunması;
- yeyinti sənayesinin davamlı inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- yeyinti sənaye sahələrinin regionlar üzrə yerləşdirilməsinin ilkin şərtləri və xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- müasir iqtisadi şəraitdə sənaye sektorunda sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi həyata keçirilməsinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və elmi əsaslandırılması;
- yeyinti sənayesinin inkişafını tənzimləyən infrastrukturların yaradılması və idarə edilməsi istiqamətlərinin müəyyənəndirilməsi;
- yeyinti sənaye sahələrinə dövlətin maliyyə dəstəyi və kredit vasitələri ilə təmin olunması zəruriliyinin elmi cəhətdən əsaslandırılması;
- yeyinti məhsulları istehsalçıların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında qiymət mexanizminin tənzimlənməsinin əhəmiyyətini müəyyən edilməsi;
- yeyinti sənayesinin təşkili və iqtisadi idarəetmə problemlərini araşdırmaq, dünya təcrübəsini ümumiləşdirməklə onun həyata keçirilməsi üçün əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;
- yeyinti sənaye sahəsinin istehsal potensialının və ondan

səmərəli istifadə istiqamətlərinin, ixrac həcmünün artırılması imkanlarının müəyyən edilməsi.

Bu məqsədə nail olmaq yeyinti sənayesi sahələrində müasir müəssisələrin təşkili, onun iqtisadi idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və onların iqtisadi məsələlərinin həlli istiqamətində mütərəqqi üsullarının tətbiqinə yönəldilməlidir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, görkəmli dünya və ölkə iqtisadçı alimlərin əsərləri “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan dövlət və özəl qurumlar, respublikamızda fəaliyyət göstərən yeyinti sənayesi müəssisələri və bu sahənin idarə edilməsi üzrə infrastruktur, biznes fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı olan normativ - hüquqi sənədlər, prezident fərmanları, Nazirlər Kabinetinin sərəncam və qərarları təşkil edir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti yeyinti sənayenin inkişaf etdirilməsinin aktuallığını nəzərə alıb dissertasiya işi bu mövzuya həsr edilmişdir.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının əsas tərkib hissələrindən biri olan yeyinti sənayesində müasir tələblərə uyğun istehsalı qurmaq və sahənin dayanıqlı inkişafını təmin etmək bu sahənin qarşısında duran əsas vəzifədir.

Yeyinti sənayesinin aqrar sahədən bilavasitə asılılığı, bir çox sahələrində maddi-texniki bazanın zəifliyi, qiymət disparitetinə məruz qalması, digər sahələrə nisbətən rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması və ənənəvi bazarlarını itirməsi onun inkişafına yeni tələblər baxımından diqqətin artırılmasını və reallaşdırılmasını zəruri edir.

Tədqiqatın təcrübəvi əhəmiyyəti irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən istifadə olunması, respublikamızda yeyinti sənayesinin təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə, bu sahənin inkişaf etdirilməsində qeyd edilən istiqamətdə beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə, sahənin inkişafına və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, respublikamızda sənaye sektorunun inkişafını ləngidən süni maneələrin aradan qaldırılmasına və bu sahədə iqtisadi islahatların səmərəliliyinin artırılmasına imkan verəcəkdir.

Verilmiş təkliflərdən yeyinti sənayesində biznesin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesində, iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, əhalinin sosial - iqtisadi problemləri-

nin və yeyinti sənayesi məhsulları istehsalçılarında dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın metodları. Problemin həlli nəzəri və iqtisadi təhlil metodlarının tətbiqi ilə həyata keçirilmişdir. Tədqiqatın nəzəri - metodoloji əsasını dünyanın və ölkəmizin aparıcı iqtisadçı alimlərinin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının “Yeyinti məhsulları haqqında” qanunu, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ümumən iqtisadiyyat və yeyinti sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar qəbul etdiyi müvafiq qərarları, ölkə əhalisinin ərzaqla təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən islahatlar və Respublika Prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamları təşkil edir.

Dissertasiya işində iqtisadi təhlil, müqayisə, dinmaika, statistik müşahidə və iqtisadi-statistik metodları kimi üsullardan istifadə edilmişdir. Tədqiqat zamanı iqtisadi islahatların aparılmasına dair mövcud normativ sənədlər də əsas götürülmüşdür.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- iqtisadi idarəetmə sisteminin elementləri və ona təsir edən amillərdən asılı olaraq yeyinti sənayesinin təşkili və iqtisadi idarə edilməsinin mexanizminin təkmilləşdirilməsi və onun əsaslandırılması hazırda əsas şərtlərdən biri kimi qarşıda durur;

- yeyinti sənayesində davamlı inkişafın təmin olunmasının xarakterik cəhətlərinin araşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyində onun rolunun artması baxımından araşdırılmasına ehtiyac yaranmışdır;

- emal sənayesinin tərkib hissələrindən biri olan yeyinti sənayesinin təşkili və idarə edilməsi metodikası işlənilməli və korporativ idarəetmənin bu sahəyə tətbiqi məsələləri araşdırılmalıdır;

- müasir yeyinti sənayesi müəssisəsinin yaradılması zərurəti ilə əlaqədar onun yeni modeli və tətbiqi sxemi hazırlanmalıdır;

- yeyinti sənayesinin mövcud durumu və bölgələrin xammal potensialına uyğun olaraq regionlarda yerləşdirilməsinin əsaslandırılması vacib şərtlərdən biri kimi qarşıda durur;

- yeyinti sənayesinin təşkilində sahibkarlığın rolunun araşdırılması üçün dövlət dəstəyi, infrastrukturaların mövcud durumunun qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilməlidir;

- yeyinti sənayesinin investisiya resursları ilə təminatını

yaxşılaşdırılmasına və əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac yaranmışdır;

- yeyinti məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında qiymət mexanizminin rolunun araşdırılmasına və onun təkmilləşdirilməsinə zərurət yaranmışdır;

- yeyinti məhsullarının ixrac potensialının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar təkliflər hazırlanması müasir dövrün zərurətindən irəli gəlir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat nəticəsində əldə edilə elmi yeniliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

- iqtisadi idarəetmə sisteminin elementləri və ona təsir edən amillərdən asılı olaraq yeyinti sənayesinin təşkili və idarə edilməsinin mexanizminin elmi əsasları müəyyən edilmişdir;

- yeyinti sənaye sahələrinin regionlar üzrə yerləşdirilməsinin ilkin şərtləri və xüsusiyyətləri, sosial-iqtisadi əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır;

- ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında yeyinti sənayesinin davamlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- müasir iqtisadi şəraitdə yeyinti sənaye sahəsində sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- yeyinti sənayesinin inkişafını tənzimləyən infrastrukturların yaradılması və idarə edilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir;

- yeyinti sənaye sahələrinə investisiya qoyuluşu mühitinin təkmilləşdirilməsi, dövlətin maliyyə və kredit vasitələri ilə dəstəyinin təmin olunmasının zəruriliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- yeyinti məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında qiymət mexanizminin təkmilləşdirilməsi və tətbiqi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı üçün yeyinti sənayesinin təşkili və iqtisadi idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, ixrac potensialından səmərəli istifadə etməklə ixrac həcmının artırılması istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Aprobasiyası və tətbiqi. İşin nəticələri Azərbaycan Texnologiya Universiteti “Urbanizasiyalı sənayeləşmə şəraitində mədəni irsin və biomüxtəlifliyin qorunması” Beynəlxalq elmi - praktik konfransında (Gəncə 2018), Gəncə Dövlət Universiteti “Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi konfranslarında

(Gəncə 2018), Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC) “Respublikamızda qida və yüngül sənayenin inkişaf perspektivləri və qarşıda duran vəzifələr” IV Respublika Elmi - Praktiki Konfransında (Bakı 2020), Могилевский Государственный Университет Продовольствия Техника и Технология Пищевых Производств Материалы 13-й международной научно - технической конференции (Могилев 2020) məruzə edilmişdir.

Bundan başqa dissertasiyanın əsas müddəalarından Ali məktəblərdə tədris prosesində istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Azərbaycan Texnologiya Universitetinin “Sənayenin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, təkliflərdən və 102 sayda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın məzmunu 127 səhifə kompüter yazısı həcmində olub o, cümlədən giriş 9 səhifə - 15252 işarə, I fəsil 40 səhifə - 69567 işarə, II fəsil 28 səhifə - 49362 işarə, III fəsil 33 səhifə - 56589 işarə, nəticə 8 səhifə - 13705 işarə təşkil edir. Dissertasiyada 13 cədvəl, 3 şəkil vardır. Dissertasiyanın ümumi həcmi 216293 işarəni (istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, cədvəllər istisna edilməklə 204475 işarə) təşkil edir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilməsi vəziyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmeti, elmi yeniliyi, təcrübə əhəmiyyəti və aprobeasiyası şərh olunmuşdur.

Dissertasiya işinin “**Yeyinti sənaye sahələrinin təşkili və idarə edilməsinin nəzəri əsasları**” adlanan 1-ci fəsilində sənaye sektorunun inkişafının təmin olunması, yeyinti sənayesinin davamlı inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyində rolu, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin təşkilinin əsas problemləri və dünya təcrübəsindən istifadə məsələləri tədqiq edilmişdir. Bu fəsildə idarəetmə sisteminin elementləri, ona təsir edən amillər, yeyinti sənayesində idarəetmə mexanizminin elmi əsasları araşdırılır, yeyinti sənayesinin sahibkarlığın inkişafını araşdırır.

Müəllif tərəfindən sənaye müəssisələri və onların inkişafının əhəmiyyətinin nəzəri məsələləri tədqiq edilmiş, ümumi sənaye müəssisələrinin tərkibində emal sənayesinin və o cümlədən yeyinti sənayesinin xüsusi çəkisi və ölkə iqtisadiyyatında yeri və rolu araşdırılmışdır.

Cədvəl 1. Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı, vahid

Göstəricilər	İllər						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Bütün sənaye	2583	2561	2582	2837	3169	3389	
Emal sənayesi	1778	1775	1826	2024	2330	2515	
Qida məhsullarının istehsalı	382	394	361	393	443	487	
İçki istehsalı	120	119	110	120	126	131	
Tütün məmulatlarının istehsalı	7	7	9	10	11	13	

Mənbə: Azərbaycan sənayesi DSK-ın məlumatları, Bakı-2020, 165 səh.

Cədvəl 1-də verilmiş statistik məlumatlara görə ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 2015-ci illə müqayisədə 806 ədəd artmışdır. 2020-ci ildə onların tərkibində emal sənayesi məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr 74,2%, qida məhsullarının istehsalı müəssisələri 14,4%, içki istehsalı müəssisələri 3,9% təşkil edir.

Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərinə uyğun olaraq yaxın gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatının strukturunun daha da təkmilləşdirilməsi, xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin və sahibkarlığın sürətli inkişafını təmin edərək, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi, qeyri - neft sahəsinə daxil olan sənaye sahələrinin, o cümlədən yeyinti sənayesi sahələrinin iqtisadiyyatda həlledici amilə çevrilməsi və bu sahənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyəti təhlil edilmişdir. Müəllif yeyinti sənayesinin idarə edilməsinə iqtisadi tərkib hissəsi kimi ərzaq təhlükəsizliyi kontekstində baxmağı təklif edir.

Yeyinti sənaye sahəsinin inkişafında mühüm istiqamətlərdən biri kimi bu sahədə səhmdar cəmiyyətin yaradılmasının üstünlükləri müəyyən edilmişdir.

Müəllif tərəfindən yeyinti sənayesi sahələrinin əhəmiyyəti və bu sahənin əsasən özəl sektora məxsus olduğunu nəzərə alaraq inkişafının stimullaşdırılması məsələləri və dövlət dəstəyinin əhəmiyyətinin nəzəri məsələləri tədqiq olunmuşdur. Bu fəsilə

müəllif tərəfindən yeyinti sənayesi sahənin inkişafı istiqamətində aparılan araşdırmalar, tədqiqat işləri diqqətlə araşdırılaraq bu sahədə tanınmış alimlərin əsərlərinə istinad edilməklə ümumiləşdirmələr aparılmışdır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələri tərəfindən istehsal olunan məhsulların dinamikası təhlil edilmiş və ölkənin iqtisadi artımında əhəmiyyəti şərh edilmişdir. Avtoreferatda verilmiş cədvəl 2-də sənaye müəssisələri tərəfindən istehsal olunan məhsullarla özünütəminatmə səviyyəsinin dinamikası verilmişdir.

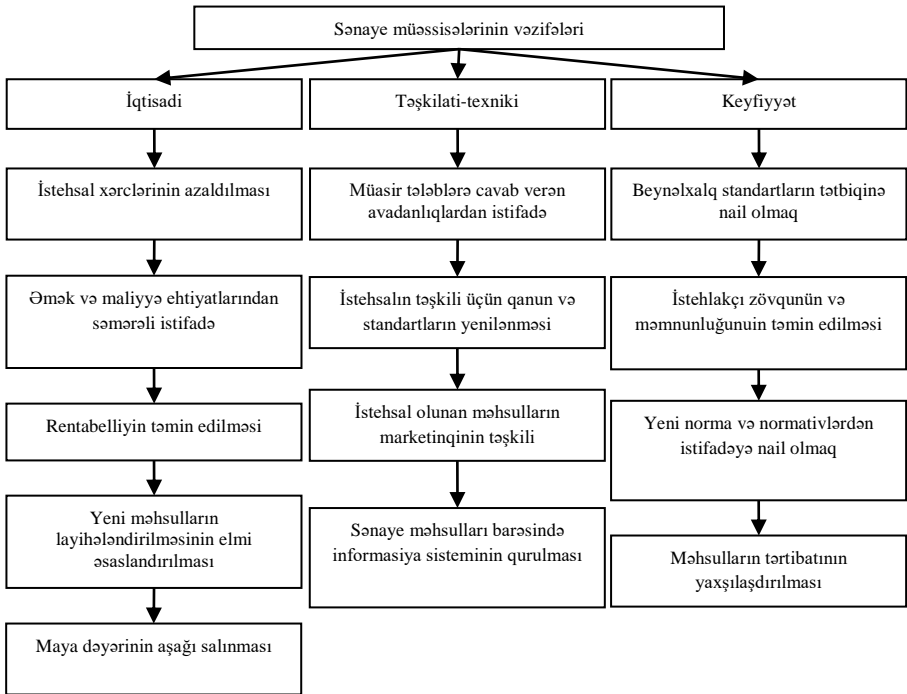
Cədvəl 2. Sənaye emalından keçmiş əsas növ ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi, faizlə

	2016	2017	2018	2019	2020	2020-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən artma, azalma, faiz bəndi
Təmizlənmiş düyü	10,1	23,8	19,4	18,5	14,2	+4,1
Un (bütün növləri)	96,1	96,0	95,9	95,6	95,4	-0,7
Yarmalar (bütün növləri)	17,6	29,0	26,2	24,7	34,4	+16,8
Tərkibində sirop, yumurta, pendir və ya meyvə cemi olmayan təzə çörək	99,99	99,99	99,99	99,99	99,98	-0,01
Tortlar və şirniyyat məmulatları, şirinləşdirici maddələr qatılmış sair çörək-bulka məmulatları	81,6	86,1	78,0	75,9	76,8	-4,8
Suxarı və peçenye, uzun müddət saxlanan qənnadı məmulatları	31,5	39,4	23,3	31,1	39,4	+7,9
Kakao, şokolad və şəkərli qənnadı məmulatları	30,4	29,6	25,6	29,8	30,7	+0,3
Makaron məmulatları	51,1	48,0	28,7	24,7	42,3	-8,8
Bitki yağları	36,9	37,1	34,3	33,6	34,8	-2,1
Marqarin	105,7	101,5	98,8	98,2	98,6	-7,1
Meyvə və tərəvəz şirələri	110,0	149,4	117,9	126,7	130,5	+20,5
Meyvə və tərəvəz konservləri	92,9	92,5	90,4	90,4	90,9	-2,0
Yağlılığı 1-6 faiz olan süd və qaymaq	99,5	99,1	99,1	99,2	99,1	-0,4
Yağlılığı 6 faizdən çox olan süd və qaymaq	95,4	96,5	94,3	93,8	91,8	-3,6
Kərə yağı	75,6	71,0	71,3	69,5	62,7	-12,9
Bütün növ pendirlər	88,3	89,8	87,9	87,7	88,1	-0,2
Qatıq, qaymaq, yoqurt və s. məhsullar	95,2	96,5	94,7	94,7	94,5	+0,3
Şəkər istehsalı üçün xammal	5,9	13,7	9,2	11,8	14,6	+8,7
Şəkər	114,4	60,6	81,7	75,0	69,4	-45,0
Çay	44,9	47,7	44,6	43,7	45,5	+0,6
İnsan qidası üçün yararlı duz	100,3	105,8	103,1	111,4	111,4	+11,1
Şirinləşdirilməmiş mineral və qazlı sular	96,6	96,3	96,6	98,0	95,9	-0,7
Şirinləşdirilmiş mineral və qazlı sular	81,5	77,2	77,8	91,5	90,6	+9,1

Mənbə: stat.gov.az. (Ərzaq balansı)

Cədvəl 2-də verilmiş statistik məlumatlardan göründüyü kimi Azərbaycanda sənaye sahələrində istehsal olunan məhsulun ümumilikdə, o cümlədən dövlət və özəl sektorda davamlı inkişafının təmin olunmadığı müşahidə olmasına baxmayaraq, emal sənayesində və onun ayrı - ayrı sektorlarında istehsal artan sürətə malik olduğundan özünütəminatmə səviyyəsində müxtəlif meyllər müşahidə olunur.

Onuda qeyd edək ki, bu fəsildə müəllif tərəfindən sənaye müəssisələrinin qarşıda duran məqsədə uyğun vəzifələri aparılan təhlillər əsasında təsnifləşdirir. İnkişafın yeni tələblərinə uyğun emal müəssisələrinin vəzifiləri sxem 1-də verilmişdir.

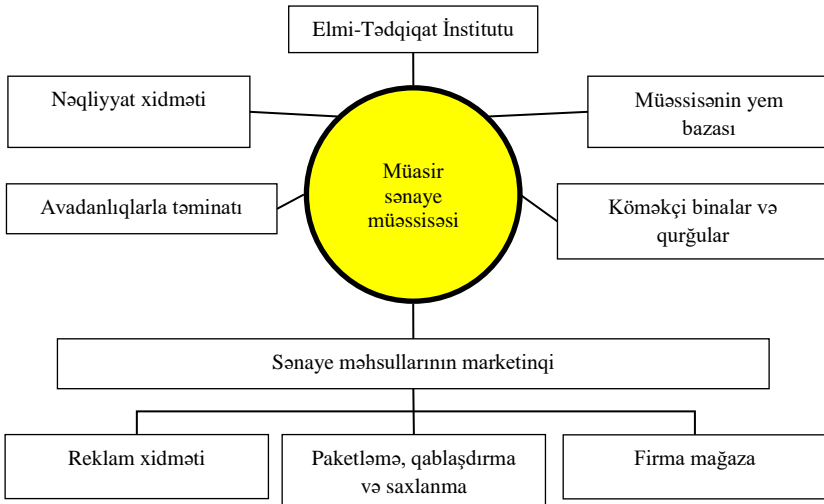
Sxem 1. Müasir dövrdə sənaye müəssisələrinin qarşısında duran vəzifələr (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Yuxarıda göstərilən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi məqsədilə sənaye müəssisəsi tərəfindən əldə edilə biləcək üstünlüklərin qiymətləndirilməsi aparılmışdır.

Ümumiyyətlə müəllif bu fəsildə yeyinti sənaye sahələrinin

ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətini vurğulayaraq bu istiqamətdə davamlı tədqiqatların aparılmasını və əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanmasını məqsəduyğun hesab etmişdir.

Müəllif bu fəsildə yeyinti sənaye sahələrinin inkişafı üçün onun müxtəlif sahələrlə əlaqəli fəaliyyətinin iqtisadi əhəmiyyətini təhlil edərək bunu sxem 2-dən görüldüyü kimi təsvir etmişdir.

Sxem 2. Müasir sənaye müəssisəsinin əlaqələri (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Müəllif emal sənayesində təşkilati, iqtisadi, texniki-texnoloji amillərlə yanaşı marketinqin təşkilini zəruri hesab edir.

Dissertasiya işinin **“Yeyinti sənayesi sahələrinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi”** adlanan 2-ci fəslində ye-yinti sənayesinin regionlar üzrə yerləşdirilməsinin ilkin şərtləri, müasir iqtisadi şəraitdə bu sahədə sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi, infrastrukturaların yaradılması və təkmilləşdirilməsi tədqiq olunmuşdur.

Müəllif bu fəsildə sənaye müəssisəsinin yerləşməsi regionda nəqliyyatın, rabitənin və digər sahələrin inkişafına, istehsalın enerji və xammalla təminatının, rayonlar arası və sahələr arası əlaqələrin mürəkkəbləşməsinə, ətraf mühitin qorunmasının əhəmiyyətinin artmasına və s. təsir göstərdiyini təhlil etmişdir. Bütün bunların nəticəsi olaraq ərazi üzrə səmərəli yerləşdirmə müəyyən mənada həm cəmiyyət

yətin, həm də ölkənin inkişafında müsbət rol oynadığına diqqət çəkmişdir.

Müəllif tədqiqat zamanı regionlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin xammal istehsalı sahələrinə yaxın olmasına baxmayaraq onların əsas fəaliyyətinin iri şəhərlədə cəmləşdiyini müəyyən etmişdir. Regionların iqtisadi inkişafının təmin edilməsi və regionlarda yeyinti sənaye sahələrinin inkişafının əhəmiyyətini əsaslandırmışdır. Regionlar üzrə sənaye məhsullarının istehsalının dinamikası cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3. Regionlar üzrə sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin), dəyəri, faktiki qiymətlərlə milyon manat

İllər	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Göstəricilər						
Bakı şəhəri	22448,2	7468,7	34100,1	1373,9	9745,0	29662,1
Abşeron iqtisadi rayonu	626,9	980,9	1265,1	1499,7	2367,8	2731,6
Dağlıq - Şirvan iqtisadi rayonu	17,1	19,9	23,0	27,8	72,1	81,0
Gəncə - Daşkəsən iqtisadi rayonu	287,9	419,6	535,6	563,0	654,1	666,4
Qarabağ iqtisadi rayonu	44,7	57,1	85,8	97,5	125,6	114,7
Qazax - Tovuz iqtisadi rayonu	138,6	196,3	235,2	260,5	303,8	368,5
Quba - Xaçmaz iqtisadi rayonu	77,7	94,2	143,7	172,0	286,7	271,4
Lənkəran iqtisadi rayonu	75,3	102,2	129,2	148,0	176,2	192,0
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	368,8	343,7	506,4	439,7	563,8	580,3
Mil - Muğan iqtisadi rayonu	150,3	370,6	325,3	293,5	463,9	438,3
Şəki - Zaqatala iqtisadi rayonu	109,0	193,1	243,7	262,3	423,4	441,0
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	1,2	1,1	4,4	2,8	3,0	2,5
Şirvan - Salyan iqtisadi rayonu	341,7	402,9	593,9	756,8	798,7	679,5
Naxçıvan Muxtar Respublikası	91,7	94,3	96,7	99,0	101,5	104,0

Mənbə: stat.gov.az.(sənaye)

Müəllif yeyinti sənayesinin inkişafında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə böyük ehtiyatlar olduğunu əsaslandırmış, yeyinti sənayesinin gələcək inkişaf imkanlarının olduğunu qeyd etmişdir.

Yeyinti sənaye sahələrinin inkişafında onların istehsal etdikləri məhsulların ixracının artırılmasının zəruri olduğunu göstərməklə cədvəl 4 - də yeyinti sənayesinin məhsul istehsalı, ixracı və istehsalda xüsusi çəkisinin dinamikasını vermişdir.

Statistik məlumatlara diqqət çəkən müəllif ixracın istehsal nisbətində aşağı olduğunu, əsas istehsalın daxili bazara yönləndirildiyini əsaslandırır. Faktiki materiallar əsasında fəaliyyətin daxili tələbatı ödəməyə yönləndirmənin müəssisənin iqtisadi inkişafına mənfi təsir

etdiyi qənaətinə gəlir. Bundan başqa bu fəsilə müəllif tərəfindən yeyinti sənaye müəssisələrinin mövcud vəziyyəti ətraflı təhlil edilərək infrastrukturun yenidən qurulmasının və sahibkarlığın dəstəklənməsinin təkmilləşdirilməsi zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Cədvəl 4. Yeyinti sənaye məhsullarının istehsalının ixracının dinamikası

	2016	2017	2018	2019	2020	2020-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən + ; -
Məhsul istehsalı, min ton						
Təmizlənmiş düyü	5,4	15,9	11,9	11,1	9,4	+5,0
Çay	9,4	10,8	9,3	9,8	10,6	+1,2
Bütün növ un	1582,3	1603,1	1603,1	1806,1	1855,3	+273,0
Bitki yağları	82,3	80,3	71,1	75,1	75,1	-7,2
Meyvə və tərəvəz konservləri	140,1	160,8	136,3	157,8	161,0	+20,9
Meyvə və tərəvəz şirələri	22,2	21,7	28,6	31,4	39,5	+17,3
Marqarin	47,6	51,7	47,2	47,3	49,9	+2,3
Kərə yağı	25,6	25,3	23,6	24,1	24,6	-1,0
Bütün növ pendir	49,4	54,0	50,1	51,4	53,5	-4,1
Şəkər	430,8	238,2	201,0	271,0	258,4	-172,4
Məhsulların ixracı, min ton						
Təmizlənmiş düyü	0,027	0,008	0,006	0,016	0,029	+0,002
Çay	1,1	1,74	1,4	1,5	1,4	+0,3
Bütün növ un	2,4	3,6	4,7	5,3	7,0	+4,6
Bitki yağları	13,0	13,1	14,5	15,4	21,9	+8,9
Meyvə və tərəvəz konservləri	5,8	6,1	6,9	7,3	7,4	+1,6
Meyvə və tərəvəz şirələri	6,1	9,6	7,5	9,9	11,9	5,8
Marqarin	3,0	4,5	5,9	6,0	6,3	+3,3
Kərə yağı	0,1	0,4	0,2	1,6	0,4	+0,3
Bütün növ pendir	0,015	0,3	0,6	1,5	2,0	+1,9
Şəkər	112,1	66,2	48,2	70,4	65,7	-46,4
İxracın istehsalda xüsusi çəkisi %-lə						
Çay	11,7	16,1	15,1	15,3	13,2	+1,5
Bütün növ un	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	+0,2
Bitki yağları	15,8	16,3	20,4	20,5	29,2	+13,4
Meyvə tərəvəz konservləri	4,1	3,8	5,1	4,6	4,6	+0,5
Meyvə və tərəvəz şirələri	27,5	44,2	26,2	31,5	30,1	+2,6
Marqarin	6,3	8,7	12,5	12,7	12,6	+6,3
Kərə yağı	0,2	1,6	0,8	6,6	1,6	+1,4
Bütün növ pendir	0,03	0,6	1,2	2,9	3,7	+3,67
Şəkər	26,0	27,8	24,0	26,0	25,4	-0,6

***Mənbə:** stat.gov.az.(ərzaq balansı) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*

Dissertasiya işində müəllif fəaliyyət göstərən yeyinti sənaye müəssisələrinin istehsal güclərini və onlardan istifadə səviyəsini təhlil etmiş və qarşılaşdıqları problemləri araşdırmış, konkret təkliflər hazırlamışdır.

Dissertasiya işinin “**Yeyinti sənayesində iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi**” adlanan 3-cü fəslində respublikamızda yeyinti sənayesinin investisiya təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətləri, istehsalçıların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında qiymət mexanizminin təkmilləşdirilməsi və sahə məhsullarının ixrac potensialının yüksəldilməsi istiqamətləri sistemli və əlaqəli tədqiq edilmişdir.

Bu fəsilə müəllif yeyinti sənayesinin inkişafı üçün investisiya təminatının yaxşılaşdırılmasını və inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini təhlil etmişdir. İnteraksiya qoyuluşu regionların inkişafının əhəmiyyətini qeyd edən müəllif bu amillərin qarşılıqlı əlaqəsini və tarazlı inkişafın iqtisadi əhəmiyyətini əsaslandırılmışdır.

Cədvəl 5-dən görüldüyü kimi 2015 - 2020-ci illərdə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar əsasən neftçıxarma sənayesinə yönəldilmişdir. Lakin müqayisə olunan dövrdə mədənçıxarma sənayesində azalma müşahidə olunsada, emal sənayesində inkişaf meylə mövcud olmuşdur.

Cədvəl 5. Sənayedə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar (faktiki qiymətlə), milyon manat

Sahələr	İllər					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bütün - cəmi sənaye	8499,8	9949,8	10610,1	8447,2	9258,0	9065,3
Mədənçıxarma sənayesi	7415,1	8576,7	8428,5	5702,3	5670,5	5613,8
Emal sənayesi	422,9	424,3	652,6	1431,9	2466,4	2610,5
Qida məhsulları istehsalı	87,9	63,6	125,5	196,6	140,4	225,1
O cümlədən						
Xarici investisiyalar	-	-	32,0	16,5	13,0	18,8
Daxili investisiyalar	87,9	63,6	93,3	180,1	127,4	206,3
İçki istehsalı	23,7	4,1	26,9	39,3	21,3	39,4
Tütün məmulatları	-	0,8	0,4	60,7	35,1	4,3

Mənbə: stat.gov.az (sənaye).

Eyni zamanda bu fəsilə yeyinti sənayesinin maliyyələşməsini və məhsulların qiymət mexanizminin təkmilləşdirilməsini ətraflı

təhlil etmişdir. Əsaslandırılır ki, yeyinti sənayesinin maliyyələndirilməsi, texniki-texnoloji təminat müasir tələbatdan geri qalır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət ilə emal məhsulları və sahəyə tələb olunan digər sənaye məhsullarının qiymətləri arasında kəskin fərqlər mövcuddur. Bu fəsilə yeyinti sənaye məhsullarının ixrac imkanları təhlil edilərək ixracın artırılmasının əhəmiyyəti çox böyük ehtiyatların mövcudluğu təhlil edilmiş və ixracın artırılması istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Dissertasiya işinin sonunda aparılan tədqiqatlar əsasında əldə edilən nəticələr verilmişdir.

NƏTİCƏ

Respublikamızda bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsinə baxmayaraq bir çox sahələrdə və eləcə də yeyinti sənayesi müxtəlif səbəblərdən ölkənin iqtisadiyyatında öz layiqli yerlərini tuta bilməmişlər. Bunun bir çox obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Bütün sənaye sahələrinin, o cümlədən yeyinti sənayesində, əsasən peşəkar kadrların çatışmazlığı, investisiya cəlb ediciliyinin aşağı olması, maliyyələşmə institutunun zəif olması, dövlət dəstəyinin yetərinə olmaması səbəbindən istehsal etdiyi məhsulların rəqabətqabiliyyəti aşağı olur. Nəticədə sahənin inkişafı ləngiyir, bu baxımdan, sənaye sahələrinin və eləcə də yeyinti sənayesinin inkişafı istiqamətində müxtəlif tədbirlərin gösrülməsi, dövlət dəstəyinin və tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və həyata keçirilməsi zərurəti yaranır.

1. Strateji baxımdan respublikada neftin gələcəkdə tükəndiyi zamanda, kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalı özünü doğrultmayacaqdır. Oudur ki, neftdən daxil olan vəsait hesabına səmərəli qeyri - neft sektoru, aqrar - emalı formalaşdırılması və bu sahədə ixtisaslaşmanın təmin edilməsi məqsədəuyğundur. Yeyinti sənayesinin inkişafı gələcək dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında ərzaq kompleksini artırmaqla dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edəcək və ən mühüm sahəyə çevriləcəkdir. Perspektiv dövrdə respublika əhalisinin zəruri yeyinti sənaye məhsulları ilə daha dolğun təminatına beynəlxalq qloballaşma problemlərinin az təsirli olacaq. Bu məqsədlə ölkədə bütün sahələrin inkişafının paralel aparılması, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və əhalinin daimi işlə təmin

olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən yeyinti sənayesinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi, sahənin idarəedilməsində innovativ inkişafında yeni mexanizmlərin tətbiqi məqsədəuyğundur.

2. Respublikamızda yüksək inkişaf etmiş sahələrdən olan yeyinti sənayesinin müstəqil ölkənin yeyinti sənayesi kimi inkişafı və ölkə əhalisinin bu sahənin məhsullarına olan tələbatının daxili imkanlar hesabına ödənilməsi, ixrac potensialının artırılması milli təhlükəsizliyinin və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm iqtisadi - sosial əhəmiyyəti vardır. Ölkə iqtisadiyyatının liberallaşmasına baxmayaraq hələ bir çox istehsal sahələrinin davamlı inkişafı təmin edilməmişdir. Burada resurslarla davamlı təminat, etibarlı bazarların olmaması, aşağı rəqabətqabiliyyəti, aktiv maliyyələşmə mexanizminin olmaması, idarəəmədə olan boşluqlar və s. sahənin inkişafını ləngidir. Məhz bu baxımdan yeyinti sənayesinin inkişafı üçün xammal və istehsal resursları ilə davamlı təminatı, innovativ texnologiyaların tətbiqi və inkişafının təmin edilməsi, yeni ixrac bazarlarının müəyyən edilməsi, potensial kadr hazırlığının təmin edilməsi məqsədəuyğundur.

3. Respublikamızda aparılan iqtisadi islahatlar dərinləşdikcə, sənaye sektorunun bir çox sahələri öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmirlər. Respublikamızda belə sahələrdən biri olan yeyinti sənaye məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin təşkili və idarə edilməsi məsələləri, bu sahədə dünyada tətbiq edilən mütərəqqi texnologiyaların və ölkəmizdə aparılan sənayeləşmə siyasətinin bu sahənin inkişafına təsiri, regionlarda fəaliyyət göstərən yeyinti sənaye müəssisələrinin iqtisadi göstəricilərinin təhlili və ona təsir edən amillərin tədqiqi vacib məsələlərdəndir. Yeyinti sənayesi sahəsində biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfatların innovasiyalı inkişafı, region əhalisinin və ümumilikdə ölkə əhalisinin yeyinti sənayesinin məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi bu gün ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün həyati əhəmiyyətli problemdir. Sənayenin aparıcı sahələrindən olan yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi milli ərzaq təhlükəsizliyi baxımından bu gün prioritet istiqamətlərdən hesab edilir.

Son zamanlar ölkəmizin sənaye sahəsində həyata keçirilən

islahatlar, regionlarda geridə qalan strukturların inkişafına diqqətin artırılması bu sahələrin inkişafına və xammal təminatına uyğun yerləşdirilməsinə, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi tələb olunur. Belə ki, ölkəmizdə biznesin inkişafı iqtisadi münasibətlərdə daha böyük əhəmiyyət kəsb etdikcə, sənaye sahələrinin də inkişafı, yerlərdə iri sənaye müəssisələrinin yaranmasına və onların təşkilati - idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün ixtisaslaşmasının dərinləşməsi üçün yeni infrastrukturların yaradılması, aqrar sahədə istifadə olunmayan əmək ehtiyatlarının sənaye sahələrinə transfer edilməsi vacib məsələlərdən biridir.

4. Azərbaycan Respublikası əhalisinin mühüm yeyinti sənaye məhsulları ilə təminatının daha da yaxşılaşdırılması digər maddi və qeyri - maddi istehsal və xidmət sahələrinin də üzvi surətdə inkişafını şərtləndirir və ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik problemləri həll olunur. Ümumiyyətlə, bu problemin həlli əhalinin həyat tərzini, onun hansı iqtisadi səviyyəyə uyğun yaşamasını, həyat tərzlərinin hansı keyfiyyət ölçülərində mövcudluğunu göstərir.

Hazırda beynəlxalq səviyyədə ərzaq məhsullarına olan tələbatın ödənilməsi imkanları ekoloji və təbii - iqlim amillərinin təsiri səbəbindən də məhdudlaşır. Yüksək səviyyədə kimyəvi kübrələrin, pestisidlərin tədqiqi və torpaqların eroziyaya məruz qalması, ekoloji vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdirməklə yanaşı gələcək məhsul istehsalında istifadə olunacaq resursları məhdudlaşdırır.

Regional səviyyədə əhalinin yeyinti sənaye məhsulları ilə təmin edilməsi üçün konkret addımlar atılması tələb olunur. Əhalinin başlıca yeyinti sənaye məhsulları ilə təmin edilməsi məsələləri mövcud inzibati rayonların daxili istehsalı hesabına ölkə əhalisinin istehlakının təmin edilməsini özünə əks etdirdiyindən, bu məqsədə nail olunması yerli sahibkarların, əmtəə istehsalçılarının fəaliyyətlərinin stimullaşdırılmasından həmin kompleksə innovasiya məsələlərinin tətbiqindən bilavasitə asılıdır. Bu istiqamətdə qəbul edilmiş Dövlət Proqramlarına əsasən respublikamızda regionların əhalisinin zəruri yeyinti məhsulları ilə təminatının daha dolğun ödənilməsi üçün regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi istiqamətində işlərinin aparılması tələb olunur. Bu vacib problemlə

bağlı bu istiqamətdə bütün əlaqədar sahələr vahid bir mərkəzdə koordinasiya olunmalı və konkret vəzifələrin icra olunması məqsədəuyğun hesab edilir. Problemin əsaslı surətdə həll edilməsi məqsədi ilə aşağıdakıların yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- sahibkarlıq fəaliyyətinin aktiv maliyyələşdirilməsi mexanizminin hazırlanması və onların yeyinti sənaye müəssisələri ilə müqaviləli fəaliyyətinin tənzimlənməsi;

- ölkədə aqrar sahədə mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ilə bərabər yeyinti və digər emal sənaye sahələrini inkişaf etdirməklə əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında mühüm amil olan bilik və bacarıqların artırılmasına aktiv dövlət dəstəyinin təmin edilməsi və s.

5. Ölkə əhalisinin zəruri yeyinti sənaye məhsulları ilə təmin edilməsi ayrı - ayrı ərazilərdə yaşayan əhalinin mövcud vəziyyətindən bilavasitə asılıdır. Son illərdə bu aktual problemin həllində ölkənin maliyyə qurumları daha aktiv rol oynayırlar, zəruri yeyinti sənaye məhsullarının istehsalını, ümumiyyətlə aqrar - emalın inkişafını stimullaşdırır, sənaye məhsullarının rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi mexanizmləri hazırlanır.

Məlumdur ki, heç bir ölkə daxili imkanları hesabına ərzaq təhlükəsizliyini tam olaraq təmin edə bilmirlər. Bu baxımdan bütün növ məhsullar üzrə tələbatı tamamilə yerli istehsal hesabına ödənilməsinə nail olunması, strateji əhəmiyyətli prioritet məhsulların istehsalı əsas götürülməklə, bölgələrin ixtisaslaşma istiqaməti nəzərə alınmaqla iqtisadi və sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı ilə əldə edilə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, bölgələrdə əhalinin sosial durumu, alıcılıq qabiliyyəti və iqtisadi maarifləndirmə səviyyəsi hələ də yetərinə yüksək deyildir. Bütün hallarda istehsalçı nisbətən ucuz xammala üstünlük verir və istehlakçıların əksər hissəsi üçün o qədərdə önəmli deyildir ki, o yüksək qiymətə yerli məhsul əldə etsin. Ölkəmizdə yeyinti sənayenin davamlı inkişafına nail olunması ölkədə olan təbii resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin, mütərəqqi texnologiyalarının tətbiqi yolu ilə rəqabətə davamlı məhsul istehsalının təmin olunmasına və yeyinti

sənayesi sahələrinin fasiləsiz fəaliyyətinə imkan verir.

6. Azərbaycan Respublikası regionlarının əhalisinin mühüm yeyinti sənaye məhsulları ilə təminatının daha da yaxşılaşdırılması digər maddi və qeyri - maddi istehsal və xidmət sahələrinin də üzvi sürətdə inkişafını səbəbləndirir və ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik problemləri həll olunur. Araşdırmalar göstərir ki, respublikada sənaye sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün başlıca problemlərdən biri yeni investisiya konsepsiyasının hazırlanmasıdır. Bu konsepsiya sənaye sahəsinin dayanıqlı iqtisadi artımı və xammal istehsalı potensialı ilə emal sahəsi arasında iqtisadi tarazlığın təmin edilməsinə yönəldilməlidir. Yeni investisiya konsepsiyasında başlıca olaraq mövcud olan disproporsiyaların aradan qaldırılması yolu ilə səmərəli tarazlıqların yaradılması, iqtisadi rayonların inkişafında tarazlıqların yaradılması, bu sahədə kiçik emal zavodlarının təşkil edilməsi, emal məhsullarının artırılması üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılması və səmərəli stimullaşdırma mexanizmlərinin hazırlanması diqqət mərkəzində durmalıdır.

7. Tədqiqat göstərir ki, müasir şəraitdə yeyinti sənaye sahələrinə ümumilikdə yönəldilmiş investisiyaların həcmi digər sahələrə nisbətən azdır. Bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi yolu ilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması həmin məhsulların emalını həyata keçirən yeyinti sənayesində sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi vacibdir.

Ölkəmizdə sənayenin inkişaf etdirilməsi və regionlar, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilər üzrə sənaye müəssisələrin düzgün yerləşdirilməsi həmin regionlarda sosial - iqtisadi vəziyyətin tarazlaşmasına şərait yaratmaqla, regionların sosial - iqtisadi inkişaf səviyyələri arasındakı fərqlərin aradan qaldırılmasına imkan verə bilər.

Sənayenin inkişaf etdirilməsi ölkənin müdafiə qabiliyyətinin artırılmasına şərait yaradır. Müstəqillik əldə etmiş respublikamız üçün bu məsələnin düzgün təşkilinin milli təhlükəsizliyimiz üçün fəvqəladə əhəmiyyəti vardır.

Araşdırmalar göstərir ki, respublikamızda yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün xeyli işlər görülmüşdür. İstər bu sahəyə sərmayə qoymuş sahibkarlar, istərsə də dövlət səviyyəsində həyata

keçirilən iri layihələrə dövlət tərəfindən xeyli güzəştlər edilmişdir. Sahənin maddi bazası yenilənmiş, yeni texnika və texnologiyaların ölkəyə gətirilərək istifadəsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Bu sahədə əlverişli biznes mühiti yaradılmış, bir çox məhsulların istehsalına dövlət strukturları və yaxud özəl sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlər tərəfindən xeyli vəsait cəlb edilmişdir. Lakin bu gün ölkə əhalisinin məşğulluğunda mühüm əhəmiyyətə malik olan yeyinti sənaye müəssisələrində hələ də biznes qaydalarının tətbiqinə, çevik biznes strukturlarının kompleks şəkildə yaradılmasına və əhalinin artan tələbatının tam olaraq ödənilməsinə nail olunmamışdır.

8. Rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı üçün yeyinti sənayesinin müasir tələblərə cavab verən şəkildə təşkili və iqtisadi idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, ixrac potensialından səmərəli istifadə etmək ixrac həcmnin artırılması qarşıda duran mühüm vəzifələrdən hesab olunur. Yeyinti sənaye sahələrinin inkişafının əsas mənbəyi onun çox istiqamətli məhsul ixracının həyata keçirilməsində asılıdır. Bu baxımdan respublikamızda yeyinti sənayenin əvvəlki illərdə olan istehsal ritminin bərpa edilməsi bu sahə məhsulları ilə daxili bazarı ödəməklə yanaşı, xarici bazarlara ixrac edilməsinin təmin edilməsi onu sərt rəqabət mühitində daxili və xarici bazarda qorumasına imkan verən əsas amildir. Zənnimcə, bu istiqamətdə yeyinti sənayesinin inkişafını təmin etmək nöqtəyi - nəzərindən əsaslandırılmış tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bunun üçün:

-Yeyinti sənayesinin davamlı inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının istiqamətləri müəyyən edilməlidir;

- Yeyinti sənaye sahələrinin regionlar üzrə yerləşdirilməsinin ilkin şərtləri və xüsusiyyətləri müəyyən edilməlidir;

- Müasir iqtisadi şəraitdə sənaye sektorunda sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi istiqamətləri müəyyən edilməlidir;

- Yeyinti sənayesinin inkişafını tənzimləyən infrastrukturların yaradılması və idarə edilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlanmalıdır;

- Yeyinti sənaye sahələrinə dövlətin maliyyə dəstəyi və kredit vasitələri ilə təmin olunmasının təmin olunmalıdır;

- Yeyinti məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında qiymət mexanizminin rolu nəzərə alınmalıdır;

- Yeyinti sənayesinin təşkili və idarə edilməsi problemləri araşdırılmış və dünya təcrübəsi ümumiləşdirilərək müəyyən edilmişdir ki, ölkəmizin yeyinti sənayesi sahəsində həyata keçirilən islahatlar bu sahənin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Ölkəmizdə biznesin inkişafı iqtisadi münasibətlərdə daha böyük əhəmiyyət kəsb etdikcə, sənaye sahəsində səhmdar cəmiyyətlərin inkişafı, yerlərdə iri sənaye mərkəzlərinin yaranmasına və onların təşkilati - idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün yeni infrastrukturların yaradılmasına imkan verir. Fikrimizcə, bu gün müasir tipli yeyinti sənayesi müəssisəsi yaradılması zamanı, sahibkarlığın geniş yayılmış formalarından biri olan, səhmdar cəmiyyətləri formasından istifadə olunması məqsədəuyğundur.

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, qida təhlükəsizliyi ilə bağlı vahid idarəetmənin tətbiqi resurslara qənaət edilməsinə, istehlakçı maraqlarının qorunmasına, ixrac və idxal proseslərində sənədləşmənin asanlaşmasına, xarici ölkələrə ixrac edilən qida məhsullarının qida təhlükəsizliyi sertifikatı ilə təmin edilməsinə, idxal olunan qida məhsullarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, sahibkarlıq subyektlərində yoxlamaların azaldılmasına və şəffaflaşdırılmasına, genetik modifikasiya olunmuş qida məhsullarının ölkəyə idxalına nəzərətə gücləndirilməsinə səbəb olacaq.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il 21 sentyabr tarixli “İstehsal olunan malların vahid məlumat bazasının yaradılması” haqqında sərəncamına əsasən yaradılan elektron hökumət sistemi vasitəsilə ixrac edilən bütün məhsulların haqqında ətraflı məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bir çox çeşiddə yeyinti sənayesi məhsulları ilə ölkə əhalisinin yüksək səviyyədə təmin olunmasını nəzərə alsaq, həmin sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün dünya bazarlarına çıxmasının zəruri olduğu qənaətinə gələrək.

Aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, respublikamızda yeyinti sənayesi bir çox çeşiddə yeyinti məhsulları ilə ölkə əhalisi təmin olunmasının yaxşılaşdırılmasına nail olunur.

Görülən tədbirlər ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətli olması, onların emal edilərək yüksək keyfiyyətə malik yeyinti məmulatlarının istehsalı və ixracına şərait yaradır. Odur ki, yeyinti sənayesində istehsalın təşkili və onların iqtisadi idarəetmə

mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi bu sahənin ixrac potensialının artmasına səbəb ola bilər.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları aşağıdakı elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Hübətov, Y.Ə., Hüseynova, M.R. Yeyinti sahəsində infrastrukturaların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri // Gəncə Dövlət Universitetində “Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi konfrans. – Gəncə: – 2018, IV hissə, – s.103-109.

2. Гумбатов, Ю.А., Гусейнова, М.Р., Маммедли, З.Т. Пищевая промышленность – основной поставщик продовольственной безопасности // Вестник Омского Регионального Института Научно-практический журнал, – 2018. №1, – с.85-89.

3. Гумбатов, Ю.А., Гусейнова, М.Р., Садыкова, А.В. Развитие экономики Азербайджана в направлении консолидации. // Вестник Омского Регионального Института Научно-практический журнал, – 2018. №1, – с.90-94.

4. Курбаналиев, А.И., Гусейнова, М.Р., Мамедов, К.А., Керимов, Ф.Д. Предпосылки и направления развития зеленой экономики в Азербайджанский Республики. // Gəncə Dövlət Universitetində “Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi konfrans. – Gəncə: – 2018, IV hissə, – s.101-103.

5. Hübətov, Y.Ə., Hüseynova, M.R. Müasir iqtisadi şəraitdə sənayenin inkişaf istiqamətləri // Azərbaycan Texnologiya Universitetində “Qida və yüngül sənayenin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. – Gəncə: – 2019, – s.327-329.

6. Гусейнова, М.Р. Направления совершенствования поставок сырья в пищевой промышленности. // ADAU-nun Elmi Əsərləri, – Gəncə: – 2019. №1, – s.126-128.

7. Hüseynova, M.R. Respublikamızda yeyinti sənayesi – ərzaq təhlükəsizliyinin əsas təminatçısı kimi // AMEA-nın XƏBƏRLƏRİ, İQTİSADİYYAT seriyası elmi-praktiki jurnal, – Bakı: – 2019. №6, – s.93-97.

8. Hüseynova, M.R. Yeyinti məhsulları istehsalçılarının maliyyə

vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında qiymət mexanizminin təkmilləşdirilməsi // AMEA-nın XƏBƏRLƏRİ, İQTİSADİYYAT seriyası elmi-praktiki jurnal, – Bakı: – 2020. №1, – s.79-85.

Dissertasiyanın müdafiəsi 21 sentyabr 2022-ci il tarixində saat 16:00-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında (www.adau.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 30 iyun 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 20.06.2022
Kağızın formatı: (210x297) 1/4
Həcm: 45167
Tiraj: 100